

Kitap Tanıtımı ve Tenkitler

Ziyaüddin Serdar, **İslam, Bilim ve Kültürel İlişkiler**
(İstanbul: Pınar Yayınları, 2006)

İslam, Bilim ve Kültürel İlişkiler, Ziyaüddin Serdar tarafından, farklı zaman dilimlerinde, çeşitli dergi ve kitaplarda yayınlanmış, konferanslarda bildiri olarak sunulmuş, bilim tarihinden İslami gelecek tasarımlarına, ekolojiden kültürel ilişkilere değin, çok geniş bir yelpazede tartışmaları ihtiva eden makaleleri bir araya getirmektedir. Bu yönüyle eser, bu yazıların sahibi; gazeteci, âlim, düşünür, gelenekçi, modernist, İngiliz, Pakistanlı ve dahası, kendi deyimiyle çağdaş bir polimat¹ olan Ziyaüddin Serdar'ın çok yönlü entelektüel birikimine dair önemli bir portre sunmakta, aynı anda pek çok probleme çözüm arama niyetinde olan sorumlu bir zihnin bu karmaşık dünyasına ufak ama önemli bir kapı aralamaktadır. Bu bağlamda, kitap içerisindeki çeşitli tartışmalara büyük bir özgüvenle

---

¹ Polimati, aynı anda birden fazla ilim dalında detaylı ilmi araştırmalar yapan bilim adamlarının temel özelliğidir. Ziyaüddin Serdar polimatının, Müslüman medeniyetinde bir istisna değil genel bir kaide olduğu vurgulamıştır. Ona göre bu durum, özellikle İslam bilim felsefesinin homojenliğinin ve bu felsefenin senteze, disiplinler arası araştırmalara ve yöntemlerin çokluğuna verdiği önemin de bir kanıtı niteliğindedir.

iştirak eden Serdar'ın nerede durduğu ise, üzerinde durulması gereken önemli bir husustur. Serdar, gelenekçi ve modernist ekolleri çok ciddi bir biçimde eleştirirken, geleneksel kavramlara müraacaat etmekte bu kavramların, özünden uzaklaşmadan ancak modern bir yaklaşımla, çağdaş Müslüman birey ve toplumun davranışlarını şekillendiren ve motive eden bir bakış açısıyla yeniden yorumlanmasını önermektedir. Serdar'a göre, Müslümanların bu günkü sorunlarını çözebilecek yegâne anlayış, İslam'ın ölümsüz kavramlarının ihyası yoluyla, gerekli entelektüel enerji ve üretkenliğin tüm canlılığıyla ortaya konulmasıdır. Bunun için Müslüman ülkelerin üzerine düşen en büyük görev de, bilgi politikalarının köklerini bu temel kavramlara sıkı sıkıya sabitlemek ve bu kurucu enerji ve canlılığı bir an önce ortaya çıkartmaktır. Bu bağlamda, kitap, Serdar'ın bu enerji ve canlılığı ortaya koyabilme niyetindeki mülahazalarını ihtiva eden, 'İslam', 'Bilim ve Bilgi' ve 'Kültürel İlişkiler' adlı üç bölüm ve bu bölümlere bağlamsal olarak uyum sağlayan pek çok makaleden teşekkül etmektedir.

Serdar, ilk bölüme "barış için cihad" sözüyle başlar (s.27) ve cihad kavramının, barışı tesis etmenin bir yolu iken nasıl olup ta İslam'ın şiddetle özdeşleştiğini ve savaş kavramıyla eşdeğer kabul edildiğini sorgular. Böylece İslam'ın modern zaman ve şartlara uymayan masalsı yorumlarına ve bu yorumların yol açtığı patolojik durumlara işaret eder. Serdar'a göre sorun modern çağlarda ortaya çıkan gelişmelere, aşırılıkların damgasını vurduğu mekanik reçeteler üreten ve en kutsal kavramları çarpıtan tavidir ve kendileri için düşünemeyen Müslümanlar bu durumun yegâne müsebbibidir.

Devam eden yazısında ise Serdar, Hz. Muhammed'in hayatını anlatan eserlerin hali hazırdaki fonksiyonları üzerinden, yeni bir siyer yazıcılığı geliştirilmesi ihtiyacını cesurca sorgular. Serdar'a göre bu güne kadar siyer alanında yazılmış önemli eserler, tarihsel süreç içerisinde çok önemli görevler ifa etse de, bu günün Müslümanlarının büyük çoğunluğu için artık pek de anlam ifade etmemektedir. Bu eserlerin en önemli özellikleri ise klasik kronolojik

siyer ve “durağan tasvir” olarak da adlandırılabilir “megazi” ağırlıklı siyer yazım mantığına sahip olmalarıdır. Ancak, “siret” hayattan uzak, tarihte kalmış bir biyografi olarak değil, yaşanan bir tarih olarak yeniden yazılmalı ve modern zamanlarda karmaşık gerçeklikler içerisinde bulunan Müslüman birey ve toplumların davranışlarını şekillendirip motive eden kurucu bir yapıya kavuşturulmalıdır. Ancak bu şekilde siyer, durağan ve ansiklopedik değil, aktif ve sorgulayıcı üslubuyla çağlar aşan bir kılavuz olma özelliğine yeniden kavuşabilir.

Serdar’ın, İslam başlığı altında ustaca sorguladığı ve yeni yorumlar getirdiği bir diğer husus da “İslam Üniversitelerini Kurtarmak” (s. 73) başlığı altında irdelediği ve birçok İslam ülkesindeki modeller üzerinden tartıştığı bir “İslam Üniversitesi’nin” imkânı meselesidir. Bu konuda Serdar’ın açıklığa kavuşturduğu birinci husus, İslam Üniversitesi olarak adlandırılan kurumların, eğitim sistemlerinde yer alan ve ‘dini’ ve ‘beşeri’ olmak üzere bir arada kurgulanan modellerin, aslında çokça eleştirilen batılı üniversite modellerinde görülen ‘bilgi’ ve ‘değerlerin’ birbiriyle hiçbir temasının olmaması üzerine kurulu düalist mantığın çelişkilerini tekrarlamalarıdır. Bu şekilde kurgulanan üniversite modeli ise, ‘ilm’ kavramında vücut bulan, bilgi arayışıyla değerlerin birleştirildiği, hakikatin metafizikle bağlantılı algılandığı aşkın bir denge ve sahicî bir sentezi gerçekleştirebilmekten çok uzaktır. Ayrıca, Serdar, İslam ve Bilim, İslam ve Siyaset Teorisi, İslam ve Ekonomi, İslam ve X gibi başlıklarla kurulan üniversite sisteminin İslam’ı -ve ekiyle kendisine bağlanan ikinci bileşeni temizleyen- bir tür deterjan olarak konumlandığını ve kendisine eklenen disiplinlerin bir alt kümesi haline dönüştürdüğünü vurgulamaktadır.

Serdar’ a göre ise, İslami bir üniversitenin özellikleri şu şekilde özetlenebilir: Öncelikle, İslami bir üniversite, kurumsal ve örgütsel yapısını İslam’ın asli kavramlarının oluşturduğu, bütüncül bir bakış açısı sunan normatif bir model olmalıdır. Ayrıca, batılı üniversite modellerinin disiplin merkezli yapısından sıyrılmış, fonksiyonel kategorilerin yer aldığı disiplinler arası bir model oluşturu-

rulmalıdır. Bununla beraber İslam'ın asli kavramlarını gelecek yönelimli bir bakış açısıyla yeniden yorumlayan Ar-Ge birimleri kurulmalıdır. Ancak böyle bir yapı çağını her yönüyle idrak eden, toplumsal sorumluluklara sahip erdemli bireyler yetiştirebilir.

İslam adlı bölümün son yazısı, Müslümanların içerisinde bulunduğu durumdan kurtulmanın yol haritasını oluşturmayı öngören "İslami Gelecek Tasarımları" (s. 91) başlıklı makaledir. Serdar' göre günümüz Müslümanları yön hissini kaybetmiş ve parlak bir geleceği hedeflemekten ziyade geriye bakıp bir 'altın çağ' nostaljisinin tuzağına düşmüştür. Bu durumda, İslam'da gelecek düşüncesi ve hesap verme anlayışının kendisinde vücut bulduğu iki önemli kavrama müracaat edilmelidir. Bunlar; mekân, zaman ve nedensellik sınırlarının ötesinde bir şeyler ifade eden ve bizlere bir zaman tasavvuru sunan 'ahiret' ve Müslümanları bir emanetin koruyucusu olarak konumlandıran 'hilafet' kavramlarıdır. Bu kavramlardan hareketle İslam, bir dünya görüşü olarak ortaya çıkar ve tüm Müslümanları ortak bir hedefe ilerlemek için bir medeniyet çatısı altında birleştirir. Bu yapı ise çağdaş dünya ile her bakımdan yapıcı ilişkiler kurmalıdır. Serdar, bu görüşlerini belirtirken geleneksel düşünceden radikal bir kopuşu önerir ve fundamentalist düşüncenin çelişkileri üzerinden bir meşruiyet zemini oluşturur. Örneğin Serdar'a göre İslam hukuku ve fıkıhı toplumsal olarak inşa olunmuştur ve çağımızın toplumuna pek hitap etmemektedir.

Kitabın Bilim ve Bilgi başlıklı ikinci bölümünün ilk yazısı, "Gezegeenin Koruyucuları Müslümanlar ve Çevre" (s. 145) adını taşımakta ve çevrebilim alanında önemli bilgiler sunmaktadır. Serdar, yazıya hali hazırdaki çevre krizinin, insanları diğer canlılar üzerinde tasarruf sahibi olarak gören tek tanrılı dinlerin özünden kaynaklandığı şeklindeki batılı paradigmanın kabullerini belirtmekle başlar. Bu durumun ortaya çıkmasının sebebi ise genel anlamda tutarlı bir çevre kuramının Müslümanlar tarafından yakın zamanlara kadar formüle edilememiş olmasıdır. İslami bir çevre anlayışı hususunda Serdar, düşünme tarzlarımızı, anlayışımızı ve normlarımızı belirleyen ekolojik davranış ahlakından yani, kendi deyi-

miyle bir 'eko-felsefeden' bahseder ve Kur 'ani kavramların çevre duyarlılığıyla incelendiğinde bizlere sunabileceği etik ve pragmatik faydalara dikkatleri çeker. Bu bağlamda 'tevhid' ilkesi, din, ahlak, siyaset, epistemoloji ve bilim gibi olgular için olduğu kadar çevre için de bir kılavuz ilke olarak sunulur. Bu ilke ise, bizleri çevreye bir 'emanet' olarak bakan 'hilafet' ilkesine yönlendirir. Bu iki ilke ancak 'ilm' ilkesiyle yani doğadaki ayetlerin okunmasına olanak sağlayan bir bilgi arayışı ilkesiyle bütüncül bir perspektife kavuşur. Bu bütüncül terkinin denetlenmesinde ise 'helal' ve 'haram' kavramlarına başvurulmalıdır. Tüm bu temel ilkeler, 'adalet', 'muvazene', 'istihsan' ve 'istislah' gibi kavramlarla bir araya geldiğinde arzulan bir çevre ahlakının genel çerçevesi çizilmiş olur. Bununla birlikte Serdar, İslam'da ahlak ve hukukun birbirinden ayrılmayacağını vurgulayarak bu ilkelerin ancak onları şekillendiren bütüncül bir hukuk şemsiyesi altında mükemmel bir biçimde tecelli edebileceğini savunur.

İslam Bilimi Argümanları (s. 191) bölümüne ise Serdar, öncelikle, İslam bilimine duyulan ihtiyacı haklılaştıran dört argümandan bahseder. Birinci argüman, farklı medeniyetlerin farklı bilimler ürettiği tezidir. Bu teze Serdar, özellikle Yunan, Çin, Hind ve İslam medeniyetlerinin kendilerine özgü bilme ve sorun çözme yolları geliştirdiklerini vurgulayarak, nötr, değerlerden bağımsız ve evrensel bir bilim anlayışından söz edilemeyeceğini vurgular. İkinci argüman ise, kendine özgü doğası ve karakteristik özellikleri bakımından İslam biliminin tarihte apayrı bir yeri olduğudur. Bu teze göre, İslam'da ilm kavramı, en saf gözlemden en derin metafizik alana kadar çeşitli bilgi formlarını bünyesinde barındırır ve bu anlayış, bilimi ibadet kavramıyla ilişkilendirerek bir kulluk vazifesi olarak sunar. Bununla beraber, Serdar' göre, İslam biliminde bilgi değerden ayrıştırılmaz. Basit bir örnekle ifade edilecek olursa, doğaya yönelen bir bilgi arayışı onu kontrol altına almaktan ziyade Allah'ın ayetlerini gereğince anlama niyetini güder. Ve tabi ki İslam bilimi, değerlerle bilgiyi sentezlediği gibi bilgiyle eylem ve erdemi de sentezler ve bu yönüyle eşsiz boyutlara sahiptir. Üçüncü argüman, batı biliminin özü itibariyle yıkıcı karakterini vurgular

ve Serdar bu görüşünü çeşitli örneklerle pekiştirdikten sonra son argümanına geçer ki bu da, Batı biliminin, Müslüman toplumların fiziksel, kültürel ve manevi ihtiyaçlarını karşılayamayacağıdır. Bu dört argümandan hareketle, Serdar, tüm boyutlarıyla Müslüman toplumların dünya görüşlerinden tevarüs eden ve bu toplumların ihtiyaçlarına hitap eden dört başı mamur bir İslam bilimine olan ihtiyacı gözler önüne serer.

Bu açıklamalardan sonra, genel hatlarıyla İslami bir bilim felsefesinin geliştirilmesi amacı güden çabalara değinen Serdar ilk olarak, Seyyid Hüseyin Nasr ve takipçileri özelinde, sufi mistisizminden ilham alan yaklaşıma kısaca değinerek, bu yaklaşımın ana unsurunu, 'gelenek' ve 'kutsal' kavramlarının oluşturduğunu vurgular. İkinci olarak ise, İslam bilimi hakkında detaylı araştırmalar yapan Maurice Bucaille'nin, Kur'an'ın üstünlüğünün bilimsel gerçekliklerle kanıtlanması gerektiği yönündeki yaklaşımına değinir. Modern bilimin Kur'an ile çelişmediği iddiasını yine Kur'an'dan alınan verilerle kanıtlanma yönündeki bu yaklaşım da Serdar'a göre bir aşağılık psikolojisinin ürünüdür. Serdar, kitabın çeşitli bölümlerinde, Müslüman dünyasında bilimle İslam arasındaki ilişkiye yönelik yaygın kabul gören bu iki yaklaşımı kıyasıya tartışır ve ciddi bir biçimde eleştirir. Bu noktada, Serdar'ın yaklaşımı ise en genel şekliyle, İslam'da bilim ve değerlerle ilgili meselelerin, Müslüman toplumun amaçlarını şekillendiren kavramlar² çerçevesinde ele alınması ve bu kavramların içeriklerine, çağın gereklilikleri bağlamında yeni boyutların eklenmesi suretiyle sağlıklı bir İslam bilimi anlayışının oluşturulması yönündedir.

Kitabın üçüncü ve son bölümü ise, 'Kültürel İlişkiler'(s. 343) başlığı altında yer alan makalelerden teşekkül etmektedir. Bölümün ilk makalesi, batı tarafından düşünsel anlamda istila edilmiş ve kültürel değerleri tahrip olmuş Hindistan'ı etkileyici metaforlar-

---

² Bu kavramların ilk dördü tek başlarına incelenmelidir. Bunlar; Allah'ın birliği (tevhid), İnsanın Yeryüzü kaynakları üzerindeki gözeticiliği (hilafet), Kulluk (ibadet), Bilgi (İlm)'dir. Diğerleri ise, birbirinin zıddı olan üç çift oluşturur. Bunlar; Övülecek şeyler (Helal) - Suçlanacak şeyler (Haram), Adalet (Adl) - Tiranlık (Zulüm), Kamu yararı (İstislah) – İsrif (Zayi) kavramlarıdır.

la anlatma yoluna giden Saadet Hasan Manto'nun hikâyeleriyle başlar. Serdar'a göre, bu hikâyeler, özelde Hindistan'ın genelde ise tüm diğer medeniyetlerin içinden geçtiği dönemi ustalıklı anlatması yönüyle eşsizdir ve Hindistan'ın dışarıdan uyarılmış bir komplekse dayalı bozulmuş benlik anlayışının çelişkilerini açıkça gözler önüne serer.

Serdar, bölümün ikinci makalesine ise (s. 387), uzun yıllar beraber çalışıp fikirlerinden büyük ölçüde etkilendiği yakın dostu Ashis Nandy'nin düşünce dünyasını tanımlamakla başlar. Ona göre Nandy, batı düşüncesinin iki boyutlu düalist mantığını aşan, batı biliminin disiplin merkezli yapısından sıyrılabilen ve bunlar gibi batıya ait önemli paradigmalara ve yerleşik kalıplara pek de itibar etmeyen önemli bir düşündürüdür. Bu anlamda, Nandy'nin doğduğu ülke olan Hindistan özelinde yaptığı mülâhazalar, bu ülkeyi batı ve batı olmayan karşıtlığını aşan, geleneksel ve modern olarak adlandırılan alternatiflerin ötesine geçen bir kültür modeli olarak sunar. Bu modele göre batı, çok medeniyetli dünyadaki medeniyetlerden sadece biridir. Özelde Hindistan ve genelde diğer tüm medeniyetler ise, kendisini batıyla ilgisi bağlamında değil öz dinamiklerinden hareketle tanımlamalıdır. Diğer kültürler ancak bu şekilde kendi biricikliğini koruyabilir ve bu tanımlama diğer kültürle sağlıklı ilişkiler kurabilmek için de büyük bir önem arz etmektedir.

Son olarak çok-kültürlülük ve farklılıklar üzerinden birtakım açıklamalara giden Serdar, farklılıkları yönetmek için sunulan çok-kültürlülüğün, Avrupa ve Amerika'da niçin başarısız olduğunu bireycilik ve eşitlik kavramları üzerinden sorgular ve yeni bir 'çok-kültürlülük' mantığı önerisinde bulunur. Bununla birlikte Serdar, kültürel ilişkilerin geçmişini modernite ve çok-kültürlülük bağlamında ciddi bir eleştiriye tabi tutar ve bu iki düşüncenin aşılması gerektiği inancını taşır. Moderniteyi aşan düşünciyi ise 'transmodernizm' olarak tanımlayan Serdar, çok kültürlülüğün ise aşılarak 'karşılıklı güvene dayalı farklılığa' geçişin gerekliliğini vurgular.

Kitabın ilk bölümüne bakıldığında, İslam'ın modern zamanla-

rın getirdiği gelişmelere cevap teşkil edebilecek şekilde yeniden yorumlanması düşüncesinin sıklıkla işlendiği görülmektedir. Ancak, bu bölümde ve genel anlamda kitabın tamamında işlenen bu kanaatin, ne derece haklılık arz ederse etsin modern bir tavrı yansıttığı ve moderniteden kaynaklanan bir motivasyonun ipuçlarını taşıdığı peşinen söylenebilir. Yine, bu noktada Serdar'a yöneltilebilecek en önemli eleştiri, yazılarında göze çarpan ve bilinçli bir biçimde kurgulandığını düşünebileceğimiz müphemliğidir. Bu anlamda, Serdar her ne kadar geleneksel ve modern İslami yaklaşımları eleştirse de, İslam, bilim ve kültürel ilişkiler hakkındaki yorumlarının bu iki yaklaşımdan önemli derecede etkilendiğini ifade etmek de yerinde olacaktır.

İslam Bilimi hususunda ileri sürdüğü argümanlara bakıldığında ise, sunulan yaklaşımların, manevi bilgi ve deneyimlere sınırlı bir rol atfetmesi ve daha fazla rasyonel bir bakış açısını yansıtması geleneksel yaklaşımın kendisine yönelik sunduğu en önemli eleştiriler arasında yer almaktadır. Bununla birlikte Serdar, bu güne kadar çeşitli ülkelerde örneklerine rastlanan İslam Üniversitelerine çeşitli eleştiriler yöneltirken ve İslam biliminin yeniden dört başı mamur bir biçimde teşekkülüne yönelik çeşitli argümanlar ileri sürerken, bu tür önemli oluşumların hangi zeminde gelişeceği meselesine ise sadece değinmekle kalmaktadır. Yani İslam üniversitelerinin ve yetkin bir İslam bilimi anlayışının, İslam'ın ihyası ile olan bağlantısına fazlaca yer vermemektedir. Bu anlamda Serdar'ın söylemlerinin retorik düzeyde bir etki oluşturabileceği söylenebilir.

Kitabı meydana getiren makale, bildiri ve konuşmaların, uzun yıllara yayılmış bir akademik yaşantının çeşitli dönemlerine rastlaması ve geniş bir yelpazede ele alınmasının, kitabın bütünlüklü bir tahlilini yapmayı önemli ölçüde zorlaştırdığını söylemek yerinde olacaktır. Bununla birlikte, son olarak, İslam, Bilim ve Kültürel İlişkiler başlığı altında toplanan ve çok geniş bir çerçevede ele alınan makalelerin, çok yönlü ve çok boyutlu bir düşünür olan Ziyaüddin Serdar'ın sadeceentelektüel endişelerinden ibaret ol-

madığını, sorumlu bir bilinçten kaynaklanan güçlü bir sorgulama ve çabanın ürünü olduğunu da vurgulamak gerekmektedir.

Metin EKEN

(Arş. Gör., Erciyes Üniversitesi, İletişim Fakültesi)

Yasin Aktay, **Türk Sosyoloji Tarihine Eleştirel Bir Katkı**

(İstanbul: Küre Yayınları, 2010).

Sosyoloji biliminin Türkiye toplumundaki oluşumu, tarihsel olarak Batı'daki oluşumuna yakınlık arz eder. Bu yakınlığı sağlayan şey, esasında tarihsel bir özdeşimden ziyade, bir bilgi alanı olarak sosyolojinin tanımlandığı şekliyle, kendisini tanımlayanın mülkünde olması ile ilişkilendirilebilir. Sosyolojik düşünce, şüphesiz her bilgi gibi kendini var eden toplumsal, tarihsel koşullarla ilişkilidir ve kendi birikimini, ilgisini de bu koşullarla olan müteakabiliyetine borçludur. Sosyolojiye salt bir bilim alanı olarak bakıp onu tanımlandığı şekliyle, kendini var eden koşulların coğrafyasında anlamak, her şeyden önce koca bir düşünce birikimini ihmal etmekle maluldür. Bu maluliyeti bilmek ve sosyolojik düşünceyi tarihsel art alanda daha gerilere götürebilmek, sosyolojiyi kendimizden kılmayabilir belki; ama en azından zaman zaman sosyolojinin üzerinden kurularak dile getirilen ve sosyolojinin hemen her söylediğini henüz kendini bilmeyen cehaletine gerekçe kılan tenkit noktaları az da olsa zayıflatılabilirdi. Bu zayıflatma sosyolojik düşüncenin bizzat kendisine yarayacak bir şeyken, sosyolojinin batılı bağlamına ilişkin öğrendiklerimizi, hatta sosyolojinin bizzat batıda oluşmuş olmasını tartışmak ve bunu başlangıç noktası yapmak,